
ТРОЩЬКА М.Є.,
старший викладач,
кафедра психології,
Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної
освіти,
м. Суми, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ СОЦІАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДО ПОБУТОВОГО НАСИЛЬСТВА

У статті розкрито сутність поняття «психологічне ставлення». Визначено соціально-психологічні особливості ставлення до побутового насильства в соціальній роботі. Позначено причини поширеності побутового насильства та недостатності позитивних практик в області його подолання.

Ключові слова: психологічне ставлення, побутове насильство, соціальні організації, працівники соціальних організацій.

В статье раскрыто сущность понятия «психологическое отношение». Определено социально-психологические особенности отношения к бытовому насилию в социальной работе. Обозначено причины распространенности бытового насилия и недостаточности позитивных практик в области его преодоления.

Ключевые слова: психологическое отношение, бытовое насилие, социальные организации, работники социальных организаций.

The article reveals the essence of the concept of "mental attitude". Defined by the socio-psychological characteristics of attitudes to domestic violence in social work. Indicated reasons for the prevalence of domestic violence and the insufficiency of positive practices in overcoming it.

Key words: psychological attitudes, domestic violence, the social organizations, employees of social organizations.

Постановка проблеми. У останні десятиліття помітно змінюється ставлення до побутового насильства: в законодавстві закріплюються норми, спрямовані на попередження насильства в сім'ї, формується система провідних інститутів в цій сфері. Передусім, це інститути, виділені Законом України «Про попередження насильства в сім'ї»: органи соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти і науки, правоохоронні органи. Кожен з них включає різного роду служби, роль яких диференціюється залежно від виконуваних функцій.

Особливе місце в проблематиці побутового насильства займає соціальна робота, яка здійснюється через функціонування ряду державних і громадських організацій (Центри зайнятості, Центри надання допомоги літнім людям, інтернати інвалідів та ін.). Проблеми, які вирішують працівники соціальних служб, пов'язані з організацією індивідуального життя людини, що потрапила в складну життєву ситуацію.

Як форма діяльності соціальна робота спрямована на підтримку і розвиток особистості, реабілітацію індивідуальної соціальної суб'єктності людини, забезпечення соціального захисту для реалізації власних можливостей кожної людини, гармонійної і повноцінної життєдіяльності. [9;10]. Вона безпосередньо впливає як на розвиток або

відновлення здатності до соціального функціонування окремих людей, груп або співтовариств, так і на створення належних соціальних умов, які сприятимуть досягненню ними поставлених цілей, тобто, на зміну середовища і суспільства.

Такий характер діяльності вимагає від соціальних працівників знання широкого кола питань: організації системи соціального забезпечення, нормативного законодавства, елементів соціології та економіки, прийомів індивідуальної роботи з людьми і т. д. Разом з тим, їх професіоналізм забезпечується обов'язковою наявністю психологічних компонентів, серед яких центральним виступають ставлення особистості до об'єктів і явищ соціального життя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему психологічного ставлення досліджували К. Платонов, Б. Ломов, О. Леонтьєв, Г. Андрєєва, В. Мясіщев, А. Петровський, К. Шорохова, Л. Божович, В. Ядов, І. Сушков, В. Івашкін, В. Онуфрієва, В. Позняков та ін. Особливої актуальності останнім часом набуває вивчення ставлення до побутового насильства, яке виступає об'єктом дослідження у філософії, соціології, соціальній психології, педагогіці, юриспруденції (І. Кон, Є. Цимбал, А. Синельников, О. Лисова, Ф.Мінюшев, О. Данилова, Т. Кліменкова, Т. Сидоренкова, С. Єніколов, Л. Балабанова та інші) [6;11].

Мета статті – проаналізувати соціально-психологічні особливості ставлення працівників соціальних організацій до побутового насильства.

Виклад основного матеріалу. У сучасній психології існує два основних тлумачення поняття «ставлення». В одному випадку ставлення визначає об'єктивний зв'язок людини і предмета, однієї особистості з іншою – як «зв'язок, залежність», а значить – як взаємовідносини, стосунки, спілкування (тобто, відносини З). В іншому – ставлення трактується як суб'єктивна позиція по відношенню до предметів, речей, явищ – як «думка, оцінка», а отже – як соціальна установка, ціннісна орієнтація (тобто, ставлення ДО).

В. Мясіщев запропонував одне з перших визначень психологічного ставлення як цілісної системи індивідуальних, вибіркового, свідомих зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Ця система впливає з усієї історії розвитку людини, вона проявляє її особистий досвід і внутрішньо визначає її дії, її переживання [5]. Б. Ломов визначає психологічне ставлення як суб'єктивно-особистісні відносини – багатовимірну багаторівневу динамічну систему, інтегральну властивість особистості, що визначає все психічне життя людини.

Звернення до категорії «свідомість» допомагає більш точно розкрити зміст категорії «психологічні ставлення особистості». В. Позняков вважає, що поняття психологічного ставлення розкриває найбільшою мірою таку істотну сторону свідомості, як емоційно забарвлена оцінка соціальних явищ, що виступають об'єктами свідомості. Якщо когнітивна, пізнавальна сторона свідомості фіксується такими поняттями, як «знання», «уявлення», «образи», «значення» та ін., то поняття психологічного ставлення фіксує іншу, не

менш важливу сторону індивідуальної і групової свідомості, пов'язану з оцінкою об'єктів і явищ навколишнього світу. Особистість виступає індивідуальним суб'єктом онтологічно єдиної та цілісної свідомості [7]. Вона засвоює, відтворює і створює нові не тільки знання, а й ставлення, оцінки. Спільність, розділеність цих індивідуальних знань і оцінок, можливість обміну ними, передачі від однієї людини іншій є необхідними умовами існування людського суспільства, спільного соціального життя людей і людських спільнот.

Ставлення може виступати в єдності з переживанням («ставлення як переживання») або в єдності з пізнанням («ставлення як знання»). І. Сушков вважає, що під психологічним ставленням слід розуміти суб'єктивну міру зміни подій, що можуть бути викликані зв'язком суб'єкта з об'єктом. Важливим для розуміння психологічного ставлення є його обумовленість попереднім життєвим досвідом особистості, об'єктивними зв'язками, що складаються, суб'єктивним відображенням яких і виступає психологічне ставлення.

І. Кон, один з перших дослідників насильства, позначив ставлення до насильства загальною «притерпілістю» до нього. Зокрема, у застосуванні тілесних покарань як одного з видів побутового фізичного насильства, це проявляється у визнанні «заслуженості» покарання не тільки батьками, а й самими дітьми; жорсткості установок на необхідність використання тілесних покарань у певних ситуаціях; схваленні використання фізичного покарання як прийнятного способу або форми виховання і т.д. [2;3].

Взагалі, толерантність розглядається як принцип терпимості, має позитивне забарвлення. Однак надмірна, неадекватна обставинам толерантність

послаблює супротив, збільшує вразливість людини, знижує її чутливість, що може призвести до виникнення загроз для індивідуальності, ідентифікації особистості та ін., а також, виступаючи фактором, що стабілізує систему, забезпечувати підстави для поширення насильства [3;4]. У практичному застосуванні принципів толерантності по відношенню до побутового насильства доцільно відмовитись від бінарного протиставлення «толерантність-інтолерантність» та перейти до побудови континууму ступенів толерантності, коли толерантність та інтолерантність виступатимуть умовними асимптотичними полюсами, потребуючи амбівалентної оцінки [1;3;6]. Інтолерантність, яка є негативним атрибутом міжособистісного ставлення, виступає першочерговою необхідністю у ставленні до насильства як соціально-психологічного явища, засобом його подолання.

Провідним чинником поширення побутового насильства І. Родіна вважає соціокультурні установки – прийнятність насильства в культурі даного суспільства, зниження порогу чутливості до нього. Аналізуючи соціальну проблематизацію насильства в сім'ї, вона підкреслює низький рівень державного/суспільного занепокоєння і не наділення домашнього насильства статусом значущої соціальної проблеми. Суперечливість ставлення до насильства в тому, що на державному рівні декларується пріоритет інтересу особистості, але побутове насильство в сім'ї «не зафіксовано в суспільній свідомості, не включене в структуру прийнятих уявлень, понять і оцінок, дії з приводу насильства не інституціоналізовані» [8]. Таким ставленням до проблеми насильства держава, включаючи і соціальні служби, не сприяє створенню обстановки нетерпимості до будь-яких проявів насильства.

Н. Зінов'єва, Н. Михайлова говорять про відсутність у суспільній свідомості розуміння безумовної недопустимості фізичних покарань [2].

Й. Галтунг, описуючи форми насильства, вказує, що один із способів функціонування культурного насильства полягає у зміні морального забарвлення дії з несправедливого на справедливе або, в крайньому випадку, на прийнятне (насильство розглядається як нормальне і природне явище чи не помічається). Він встановлює каузальний зв'язок від культурної через структурну до прямої форми насильства. І. Кльоцина, М. Пісклакова, А.Синельников, інші дослідники підкреслюють вирішальне значення у виникненні та розповсюдженні побутового насильства його підкріплення системою суспільних поглядів, норм, культурних цінностей, які продукують певний тип соціальної чутливості суспільства, толерантного до насильства.

Дані про ставлення до побутового насильства в соціальній роботі фрагментарні, представлені переважно в статистичних дослідженнях громадських організацій, що займаються проблемою насильства, або в дослідженнях гендерної спрямованості. І. Горшкова, І. Шуригіна, І. Родіна і інші відзначають крайню суперечливість ставлення до насильства: абсолютна більшість всіх опитаних засуджує насильство на рівні абстрактних норм і в публічній сфері, але в той же час близько 30 % респондентів визнають правомірність застосування насильства, в приватній сфері патерн тілесного покарання залишається переважаючим. Частина працівників продовжує ігнорувати проблему, часто демонструє переважачу смислову інтерпретацію цього поняття, абсолютизується зв'язок побутового насильства з вживанням алкоголю агресором. Застосування сили

щодо члена сім'ї сприймається як насильство тільки при крайньому ступені вираженості агресивної поведінки із застосуванням фізичної сили та отриманням тілесних ушкоджень і оцінюється як менш значуще порівняно з насильством поза домом [4;8].

Незважаючи на чіткість визначення функцій і завдань соціальних служб та інших організацій «першого контакту», дані виявляють неоднозначність (формальність, неадекватність) їх дії. Дослідники відмічають «неохочість» реагування фахівців на випадки побутового насильства, їх бездіяльність або неефективність діяльності ряду соціальних інститутів в подоланні насильства [1;3;8;11]. Таке ставлення може бути пов'язане як з недосконалістю законодавства, так і з недостатністю продуктивного досвіду по подоланню насильства в сім'ї. До причин недостатнього рівня позитивного досвіду практик в області подолання побутового насильства відносять:

- низький рівень необхідних спеціальних теоретичних знань про проблему побутового насильства і про його компоненти;
- відсутність практичних навичок роботи з потерпілими або кривдниками;
- відсутність чітких методичних стандартів по організації цієї діяльності;
- відсутність достатньої кількості правових інструментів дії;
- структурні проблеми організації: обмеження за часом або відсутність адміністративної підтримки [1;4;8].

Фахівці схильні до ігнорування симптомів «не своєї сфери». Так, медичні працівники розглядають пацієнта, передусім, як об'єкт фізичного здоров'я, і працюють тільки з такими психологічними проблемами, як де-

пресія, вживання наркотиків і спроби самогубства, які можуть шкодити йому. Багато лікарів відмічають, що «душевні проблеми» не входять в їх обов'язки, часто не цікавляться обставинами отримання травм. Середній медичний персонал менше звинувачує потерпілого, частіше надає йому допомогу і підтримку (переконають сфотографувати їх травми для доказу насильства, роздають друкарську інформацію, в якій дані телефонні номери притулків і інших служб, а так само коротке пояснення прав). За даними, які приводить С. Єніколопов, 54% опитаних лікарів, соціальних працівників і медсестер відділу невідкладної допомоги ніколи не намагалися виявляти жертв домашнього насильства. Це обумовлюється, передусім, відсутністю у лікарів часу для з'ясування обставин отримання травми, недостатністю чи неадекватністю професійної освіти, відсутністю знань відповідного законодавства, культурними та комунікаційними бар'єрами, небажанням пацієнтів повідомляти реальні причини травм та ін. [1].

Аналіз громадських організацій діяльності по наданню допомоги жінкам, постраждалим від побутового насильства, показує, що співробітники правоохоронних органів мають недостатнє розуміння проблеми, часто звинувачують самого постраждалого, засуджують або критикують його («вона сама його спровокувала» або «він сам у всьому винен»). Однією з причин може бути те, що з одного боку - він потребує допомоги, з іншої - часто відмовляється від офіційних дій зі зміни ситуації (звернення в правоохоронні органи, накладення штрафу, арешт та ін.). У разі відсутності серйозних травм оцінка насильства «спрощується», категоризується як «внутрішня справа сім'ї», «побутового негаразду». Побу-

тове насильство не ідентифікується як таке [1;3;4]. Також зазначається певне «розшарування» ставлення до насильства: разом з визнанням його актуальності на офіційному рівні зберігається його табуйованість на рівні побуту.

Рівень звернення по допомогу у соціальні організації потерпілими від побутового насильства низький. У ряді випадків вони стикаються з недовірою, засудженням, відсутністю співпереживання і розуміння, що обумовлює їх вторинну віктимізацію. Процедури опитування, прояснення ситуації, судові розгляди, що проводяться фахівцем без розуміння специфіки того, що відбувається, також призводять до повторної травматизації потерпілих. Часто фахівці пред'являють до них підвищені вимоги і очікування, а також самі не мають достатнього рівня обізнаності про ресурси суспільства в області надання допомоги [4;8].

Дослідники відмічають, що представники різних професійних груп при зустрічі з потерпілими реагують на ситуацію, виходячи із звичних в цій культурі і в основному побутових уявлень про проблему і про взаємовідносини в сім'ях, де є присутнім домашнє насильство.

Домашнє насильство часто сприймається як приватна внутрішньосімейна проблема, яка не повинна бути предметом суспільної уваги. Відзначається висока частота обговорень застосування фізичного насильства, психологічне (або емоційне) насильство не ідентифікується як таке. Недостатня також ідентифікація сіблінгового насильства і насильства щодо літніх членів родини.

Ставлення до насильства характеризує також і швидкість офіційного реагування та громадської підтримки. О. Лисова аналізує різницю швидкості визнання проблеми на рівні суспіль-

ства стосовно до дитячого і жіночого насильства, а також фізичного та сексуального [4].

Розуміння серйозності проблеми побутового насильства, необхідності негайного реагування зумовила використання заходів, які не мали достатніх наукових підстав. Дослідники говорять про поспішність використання деяких заходів, їх фрагментарну результативність. Зокрема, притулки або соціальні центри для жінок можуть не впливати на зниження рівня побутового насильства або навіть збільшувати вірогідність його повторення, якщо потерпілий не готовий до розриву сімейних (чи інших) стосунків з насильником [4;6;8].

Практично відсутнє вивчення ефективності програм, стратегій і інтервенцій в області домашнього насильства. Одне з пояснень - особливості взаємодії між наукою і практикою. З одного боку, представники громадських організацій можуть чинити опір результатам досліджень, які суперечать напрямку їх діяльності або погрожують фінансуванню їх роботи і іншими негативними наслідками. Але може виникнути конфлікт і між науковими зобов'язаннями і зобов'язаннями, пов'язаними з приналежністю ученого до певного соціального руху [1;4].

Висновки. Отже, аналіз інформації дозволяє зробити висновок про суперечливе ставлення фахівців соціальної сфери до побутового насильства. Визнання значущості проблеми на формальному рівні поєднується з проявами толерантного ставлення до насильства у професійній діяльності, що виявляється у недостатньому рівні його ідентифікації та розуміння, сприйнятті як даності, зниженні порогу чутливості до нього, певній інертності в професійних діях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ениколопов С.Н. Современные проблемы психологии семейного насилия / С.Н. Ениколопов. // Домашнее насилие в отношении женщин: Масштабы, характер, представления общества – М.: МАКС – Пресс, 2003. – С. 96–102.
2. Зиновьева Н.О., Михайлова Н.Ф. Психология и психотерапия насилия. Ребёнок в кризисной ситуации / Н.О. Зиновьева, Н.Ф. Михайлова. – СПб.: Речь, 2003. – 248с.
3. Кон И. С.Телесные наказания детей в России: прошлое и настоящее / И.С. Кон. // Историческая психология и социология истории. – 2011. – №1. – С. 74-101.
4. Лысова А.В., Щитов Н.Г. Системы реагирования на домашнее насилие: опыт США / А.В. Лысова, Н.Г. Щитов. // Социол. журн. – 2003. – № 3. – С. 99-115.
5. Мясичев В.Н. Психология отношений. Избранные психологические труды / Под ред. А.А.Бодалева / В.Н.Мясичев. – М.: Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.
6. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире /Под ред. Эттенна Г. Круга и др./ Пер. с англ. – М: Издательство «Весь Мир», 2003. – 376 с.
7. Позняков В. П. Психологические отношения субъектов совместной жизнедеятельности / В.П. Позняков // Проблемы педагогики и психологии. – 2013. – №1. – С.167-174.
8. Россия: насилие в семье – насилие в обществе. Отв. ред. и составитель: Забелина Т.Ю. – М., 2002. – 112 с.
9. Социальная работа: теория и практика: Учебное пособие / Отв.ред. проф. Е.И. Холостова. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 427 с.
10. Фирсов М.В., Студенова Е.Г. Теория социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 432с.
11. Ярская-Смирнова Е.Р. Домашнее насилие над детьми. Стратегии объяснения и противодействия / Е.Р. Ярская-Смирнова, П.В. Романов, Е.П. Антонова // Социол. исслед. – 2008. – № 1. – С.57-64.

TRANSLITERATION OF RESOURCES:

1. Enikolopov S.N. Sovremennyye problemy psihologii semeynogo nasiliya / S.N. Enikolopov. // Domashnee nasilie v otnoshenii zhenschin: Masshtabyi, harakter, predstavleniya obschestva – M.: MAKs – Press, 2003. – S. 96–102.
2. Zinoveva N.O., Mihaylova N.F. Psihologiya i psihoterapiya nasiliya. Rebyonok v krizisnoy situatsii / N.O. Zinoveva, N.F. Mihaylova. – SPb.: Rech, 2003. – 248s.
3. Kon I.S. Telesnyie nakazaniya detey v Rossii: proshloe i nastoyashee / I.S. Kon. // Istoricheskaya psihologiya i sotsiologiya istorii. – 2011. – №1. – S. 74-101.
4. Lyisova A.V., Schitov N.G. Sistemy reagirovaniya na domashnee nasilie: opyt SSHA / A.V. Lyisova, N.G. Schitov. // Sotsiol. zhurn. – 2003. – №3. – S. 99-115.

5. Myasishev V.N. *Psihologiya otnosheniy. Izbrannyye psihologicheskie trudy / Pod red. A.A.Bodaleva / V.N.Myasishev.* – M.: Voronezh: NPO «MODEK», 1995. – 356 s.
6. *Nasilie i ego vliyanie na zdorove. Doklad o situatsii v mire / Pod red. Etenna G. Kruga i dr. / Per. s angl.* – M: Izdatelstvo «Ves Mir», 2003. – 376 s.
7. Poznyakov V.P. *Psihologicheskie otnosheniya sub'ektov sovmestnoy zhiznedeyatelnosti / V.P. Poznyakov // Problemy pedagogiki i psihologii.* – 2013. – №1. – S.167-174.
8. *Rossiya: nasilie v seme – nasilie v obschestve. Otv. red. i sostavitel: Zabelina T.Yu.* – M., 2002. – 112 s.
9. *Sotsialnaya rabota: teoriya i praktika: Uchebnoe posobie / Otv.red. prof. E.I. Holostova.* – M.: INFRA-M, 2001. – 427 s.
10. Firsov M.V., Studenova E.G. *Teoriya sotsialnoy raboty: Ucheb. posobie dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy.* – M.: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2001. – 432s.
11. Yarskaya-Smirnova E.R. *Domashnee nasilie nad detmi. Strategii ob'yasneniya i protivodeystviya / E.R. Yarskaya-Smirnova, P.V. Romanov, E.P. Antonova // Sotsiol. issled.* – 2008. – №1. – S.57-64.